

אוניברסיטת בר-אילן

בס"ד

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

פרשת בהעל תך, תשס"ג
דף מספר 500

על מימון בניית בית כנסת

פרשתנו דנה בין השאר ב"יום הקים את המשכן" (ט, טו) ובמקצת מכליו. השורות הבאות יוקדשו לעניין הקמת בית כנסת, שהוא מקדש מעט, ובייחוד לדרכי ממונו. חשיבותו של בית הכנסת בקהילה היהודית לא הייתה מעולם נתונה למחלוקת. הוא שימש לתפקידים רבים: הוא חיזק את חיי הדת של הקהילה - התפילה בציבור, חינוך הילד לתפילה, והמסגרת המגוונת של שיעורי התורה לצעירים ומבוגרים; סביבו רוכזו חברות הגמ"ח והסיוע של החברים זה לזה, השמחות והתנחומין, חיי החברה, ועוד ועוד. אך בניית בית כנסת כרוכה בממון רב. פעמים רבות בעלי ממון מהקהילה בנו בכוחות עצמם בית כנסת, או שתמכו ביד נדיבה בחבורה שנתקבצה לבנות בית כנסת. עדויות קדומות לכך הן כתובות הקדשה עתיקות של ראשי קהילות המכילות דברי שבח וברכה לתורמים.¹ לעתים קרובות סירבו אנשים אמידים לנדב יותר מכל חבר אחר שבקהילה. בגרמניה ריננו מאחורי גבו של אדם כזה כי הוא תרם את האקוסיטיקה.² בשל עלויות הבנייה נאלצו לעתים המתפללים לוותר על הקצאת בית לתפילה ולהסתפק בהתכנסות בחדר בתוך בית פרטי.

נשתמרו עדויות על קשייהם הכלכליים של מתפללים ועל דרכי פעולתם להשגת הכספים. אחת הפעולות הייתה יציאתם של שלוחים מארץ ישראל לחו"ל במטרה לאסוף כספים לכך.³ במחברת קטנה שנמצאה בבית כנסת ישן בעיר פנזה שברוסיה מצוי תיאור של תולדות קהילה זו, ובין השאר מעיד בה אחד החברים, אריה לייב חזנובסקי, שכאשר בנו בשנת 1894 את בית הכנסת בעירו, הטיל עליו הגבאי תרומת כסף גדולה מכפי יכולתו. מה עשה? "הייתה לי חליפת בגדים חדשה, נתתי את החליפה במשכון, קיבלתי הלוואה ושילמתי לקופת העדה את המגיע ממני".⁴ עדות אחרת מצויה בתיאור שכתב הרב יצחק ידידיה פרנקל, רבה של תל אביב, אודות השגת הכספים לבניית בית הכנסת 'אהבת חסד':⁵

רוב מתפללי בית הכנסת הם אנשי עמל וזיעה, וכדאי היה לכתוב פרק מיוחד על הצורה ועל ההתלהבות בה נענו אנשים מעוטי יכולת אלו לבנות את בית הכנסת. יהודי אחד נפח... שבצריפו אין עדיין מאור חשמל, ואוכל את לחמו אחרי יום עבודה קשה לאור מנורת נפט, חסך פרוטה לפרוטה ובידים רועדות הביאו הוא ואשתו את הסך 118 ל"י לבית הכנסת.

¹ ראה למשל לאה רוט-גרסון, **הכתובות היווניות מבתי-הכנסת בארץ-ישראל**, ירושלים תשמ"ז, עמ' 91-92.

² ראה מ' ברויאר, **עדה ודיוקנה**, ירושלים תשנ"א, עמ' 205.

³ כגון בבית הכנסת המרכזי בחצר חורבת ר' יהודה החסיד, ראה א' יערי, **שלוחי ארץ ישראל**, ירושלים תשי"א, עמ' 26.

⁴ ראה ש' הרמתי, "דרך הרוח מי ידע?", **קובץ הציונות הדתית** (בעריכת ש' רוז), ירושלים תשס"ב, עמ' 161.

⁵ דבריו נדפסו בתוך: **בית הכנסת**, תשרי תש"ח, עמ' 59.

עדויות אלה מלמדות על המאמץ והמסירות של מתפללים להשתתף במימון בית הכנסת. יזמה מעניינת של ציבור להשגת תרומות למימון בית כנסת הייתה הדפסת חוברת בת כשבעים עמודים, בשם "ספר התקנות של המנין המזרחי בקאסוב" (בעריכת א' קרייזל, בילגוריי 1932). בחוברת זו יש תיאור הקהילה ושאיפותיה, ותקנון בית הכנסת שלה בעברית וביידיש. בפתח החוברת נכתב שהיא נועדה לממן את שכלול בית הכנסת של הקהילה. צוינו בה בפרוטרוט שלוש אפשרויות לכל מי שיקבל אותה:

א. דרך הרבים: להשתדל בקיבוץ תרומות כסף בחוגים הדתיים הלאומיים בכלל, ואצל חברי ארגוני ה"מזרחי" ו"צעירי מזרחי" וכו' בפרט, לשכלול הבניין הנ"ל. ב. רשות היחיד: לתרום בעצמו כנדבת לבו לתכלית הנ"ל. ג. השביל הצר שאין דרך לנטות ממנו: לשלם לפחות זהוב אחד במחיר חוברת זו שקיבל. ואם שלוש אלה לא יעשה לה: והחזיר את החוברת לבעליה חנם אין כסף ולא ישכן עוולה באוהליו.

והרי יזמה נוספת של ציבור: שואבי המים במינסק ביקשו לבנות לעצמם בית כנסת. למרות העמל הקשה לפרנסה הם התאמצו וחסכו ממשכורתם הדלה לבנייה זו. תושבי העיירה, שרצו לסייע להם, העלו את התשלום עבור המים בחצי פרוטה, כדי שהפרוטות הנוספות יצטרפו להוצאות הבנייה, וכך הצליחו לבנות את בית הכנסת 'שואבי המים'.⁶

בימינו נדרשת כל משפחה לשלם ממון רב לשם בניית בית כנסת, 2,000 - 3,000 דולר בממוצע, ובתקופה של מיתון כלכלי מדובר בהעמסה מכבידה ביותר. בניית בית כנסת בארצנו נראית לעתים כתופעה מוזרה; במקומות רבים אנשים משוועים לבית כנסת שירד להם מהשמים, ומנגד מצויים ברחבי הארץ עשרות בתי כנסת סגורים, או כמעט סגורים, בשל תחלופת הדורות ובשל נדידה ממקום למקום של ציבור הפוקדים את בתי הכנסת. די לציין את התמעטות המתפללים בבתי כנסת גדולים בשלוש הערים הגדולות.⁷ מציאות זו מעציבה, וכלשון אחד הסופרים:⁸ "בתי תפילה עזובים, שקירותיהם עגומים וארונותיהם סגורים והאיזוב אוחז בפירצותיהם – אין לך מראה עצוב מזה; שאין כאן ענין של אמונה בלבד, אלא מראה של תכלית שנשתבשה".

כיצד ניתן לצמצם תופעות כאלה? אפשרות אחת היא להקים בתי כנסת שיהיו מכובדים ואסתטיים, אך גם ניתנים לפירוק ולבנייה מחדש. עלות בתי כנסת כאלה נמוכה יותר, ובעתיד יהיה ניתן להעבירם למקום אחר לפי הצורך. ר' אלעזר הקפר אמר: "עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שיקבעו בארץ ישראל" (מגילה כט, ע"א), וברוח דבריו ניתן לומר: עתידין בתי כנסיות שוממים בארץ ישראל שיועברו למקומות הזקוקים להם. אפשרות נוספת היא להתנות מראש שבית הכנסת יבנה על תנאי, שאם בעתיד כבר לא ישמש המבנה לבית כנסת ניתן יהיה בהסכמת החברים ליעדו לשימוש אחר, או להרסו, ולהשתמש בכסף מכירתו למימון בית כנסת במקום אחר. ייחתם הסכם לפיו בכספי בית הכנסת הראשון יבנה בית הכנסת השני, והקהילה החדשה תתחייב שישם בית הכנסת החדש יהא כקודמו וימשיך במנהגיו וינציח את זכר מתפלליו. הדבר ייעשה כמובן לפי הכלל (בכא בתרא ג, ע"ב) שאין הורסים בית כנסת לפני שבונים אחר תחתיו.⁹

והנה דבר מפתיע: אף על פי שאלפי בתי כנסת נבנו בישראל בכל דור ודור - ומאחורי כל בית כנסת הייתה מן הסתם פעילות שלמה של השגת מימון - לא מצאנו בספרות הרבנית הדרכה כלשהי אודות השגת מימון לבניית בית כנסת. ברור שקשה לקבוע כללים חד-משמעיים; כל ציבור והמקרה המיוחד לו, הנגזר ממספר החברים, מצבם הכלכלי, צורכיהם ושאיפותיהם. אך בהחלט ניתן היה לשרטט קווים כלליים המתאימים לכל זמן ומקום. לעומת זאת מצויים בספרות השו"ת דיונים מעטים סביב נושאים קרובים. כך, למשל, עלו השאלות: כיצד להתייחס לאדם

⁶ ראה צלה בר-אלי, שחר אורו: הרב משה צבי נריה זצ"ל, ירושלים תשס"ב, עמ' 23. תודתי לד' גרשנזון על ההפנייה.

⁷ באחד מבתי הכנסת הגדולים בחיפה אין מתפללים מנחה וערבית בימי חול באולם המרכזי והמפואר אלא בחדר צדדי; ובלוח המודעות מצויה הודעה בת למעלה משנה, בה נאמר כי בשל "כורח המציאות" יאוחדו מנייני שחרית בשבת. באחד מבתי הכנסת הגדולים בתל אביב כבר לא ניתן להתפלל בימי חול, ובית הכנסת נפתח רק בשבת.

⁸ י' זרחי, עיטורי ירושלים, תל אביב תש"ג, עמ' טז.

⁹ ראה למשל הדרכה בשו"ת במראה הבזק, ח"ב, ירושלים תשנ"ו, עמ' 24 - 25.

שאינו מוכן לשלם לבניית בית הכנסת, והאם ניתן להעניש את זה שאינו מסדיר את חובותיו הכספיים?¹⁰ האם ניתן לממן בניית בית כנסת בכספי מעשר?¹¹ האם מותר לבטל או לשנות החלטה של הקבוצה בדבר סדרי התשלום, או שיש להחלטה המקורית גדר של נדר, כיוון שהיא נקבעה בלא אמירת "בלי נדר", וממילא יש לערוך התרת נדרים?¹² לעתים נידונה שאלה אודות פתיחת בית כנסת חדש לצד בית כנסת ישן, כשיש חשש שהדבר יעורר את הגויים לתבוע עוד מסים, או ייגרם נזק כלכלי לבעלים של בית הכנסת הוותיק, ועוד חששות.¹³

והנה ביישוב אחד נוסחו לפני מספר חודשים כללים כאלה, מקצתם מובנים מאליהם ואף אינם קשורים דווקא למימון בית כנסת. מכל מקום נציג אותם כאן כלשונם בתקווה שפרסום הדברים יביא מעט תועלת לקהילות המבקשות עצה כיצד לממן בניית בית כנסת.

א. **רצינות:** יש לבחון ברצינות כל אפיק סיוע המוצע, כגון מטעם משרד ממשלתי, קרן עזבונות וכדו'.

ב. **הבטחות:** אין להבטיח לחברים הבטחות אודות סדרי בנייה, מספר מקומות וכדו', אלא לשער ולנסח כיוון כללי, שכן מתרחשים דברים רבים לאורך התקופה שמראשית ההתארגנות לבניית בית כנסת ועד שההיכל עומד על תלו, ומושג הזמן אצל קבלן אינו זהה לזה של דייקן.

ג. **תרומות:** בקשת תרומה מנדבנים שאינם אמידים יעילה בהרבה מזו המופנית לאמידים שאינם נדבנים. וכפירוש הדרשנים לפסוק (תה' קמ"ו, ג) "אל תבטחו בנדיבים בכך אדם שאין לו תשועה": אל תבטחו בנדיבים, היינו בעשירים,¹⁴ בכך אדם שאין לו – תשועה. הפנייה צריכה להיות מכוונת בראש ובראשונה לאנשים הקשורים לחברי הקהילה ולמיקומה, כגון קרובי החברים ותושבים הגרים ליד בית הכנסת. לפנייה ראוי לצרף תשורה כלשהי. לכל אדם שנתן תרומה יש לשלוח מיד מכתב תודה וקבלה.

ד. **אמון:** אין לכלול בחישובי הכספים סכומים שהובטחו על ידי גוף כלשהו, תורם או חבר הקהילה, אלא אם ברור שהמבטיח יעמוד בדיבורו.¹⁵

ה. **בנק:** יש בנקים המעניקים הלוואה במסלול מיוחד לבניית בית כנסת, וזו מאפשרת לחסרי אמצעים לפרוס את התשלום על פני שנים אחדות.

¹⁰ ראה למשל שו"ת **מהר"י מינץ**, קראקא תרמ"ב, סי' ז; שו"ת **במראה הבזק**, ח"ד, ירושלים תשס"ב, עמ' 51 - 52. בקולומביה שבגליציה חטף פעם השמש את כובע השטריימל מאדם שילם חובותיו, "ונצטעק בקול שלא יחזירו אותו עד שישלם את הנדר", ראה ש' ביקל, **עיר ויהודיה**, ירושלים תשכ"ז, עמ' 105. לעומתו, ש"י עגנון מתאר את נדיבותם של תושבי בוטשאטש בעת בניית בית הכנסת, שם "פתח כל אחד ואחד את ידו ונתן את נדבתו, העשיר מעושרו והעני מעונו. לא היה אדם בעיר שלא הפריש ממונו, אם כפי כחו ואם כפי כח בטחונו, שכל המכבד את ה' מהונו המקום ממלא חסרונו. ואפילו העני שאין עמו אלא עניותו הביא את נדבתו" (**עיר ומלואה**, ירושלים תשל"ג, עמ' 7).

¹¹ ראה למשל ר"מ שטרנבוך, שו"ת **תשובות והנהגות**, סי' תקעח. על שימוש במחצית השקל לבניית בית כנסת ראה רי"ח סופר, **כף החיים**, או"ח, תרצד, כג-כד; ר"ד הכהן, **אור הנצח**, ירושלים תשל"ג, עמ' כז-כח (תודתי לד"ר ז' עמר להפנייה זו).

¹² ראה ר"ש אבינר, **מקדם לבית אל**, ח"א, ירושלים תש"ן, סי' ו.

¹³ במכנאס למשל תיקנו בשנת 1791 שאין לבנות בתי כנסת נוספים בעיר, ראה מ"מ עמאר, **תקנות חכמי מכנאס**, ירושלים תשנ"ו, עמ' לה-לח.

¹⁴ ראה ע' חכם, **דעת מקרא**, תהלים, ירושלים תשמ"ד, שם.

¹⁵ תופעה מוכרת היא תרומות שהובטחו בעליות לתורה ולא קוימו. י' גלר, "תקנות ביהמ"ד של קהל קיר"ה, גליציה ורוסיה בבוקרשט משנת תקפ"ו (1826)", **שנה בשנה**, תשס"ג, עמ' 240, פרסם מסמך שנכתב בבוקרשט בשנת 1826 שבו נזכרה התופעה: "מה שנוודר ונודב בשבת בעלייתו לתורה או ביו"ט או כשקונה המצוות אינו משלם ועובר על לאו דלא תאחר ועל עשה של מוצא שפתיך תשמור, ופורש את עצמו מן הצבור ואינו נושא בעול עם חבירו, וטוב לו שיקיים מה שאמר שלמה המלך ע"ה טוב שלא תדור משתדור ולא תשלם, ולא עוד אלא שגורם רעה לו ולכל העולם, כמו שאמרו חז"ל... שבשביל מי שפוסק צדקה ברבים ואינו נותן הגשמים נעצרים". לאחרונה אירע מקרה הפוך ומוזר בבית כנסת של יוצאי מרוקו בקרית מוצקין: אדם עלה לתורה בשבת ונידב סכום גדול כתרומה. מיד כשירד מהבימה הוציא המחאה ורצה לתתם עליה. ראו המתפללים שהוא הולך לכתוב בשבת, אמרו כנגדו: שבת היום, המתן עד מוצאי שבת. השיב להם: איני יכול, אחרי הצהרים אני טס לחו"ל.

ו. **סבלנות**: בגיוס כספי החברים יש לשמור על סבלנות ביחס למזלזלים, מתווכחים או מקשים קושיות ר' ירמיה, ¹⁶ אך גם להקפיד שכל בעלי הטענות יבהירו בסופו של דיון את דרכי התשלום במדויק.

ז. **תקנון**: לעתים יש חברים החפצים בתקנון לפני שהם משלמים. במקרה כזה יש לשקול הכנת תקנון כללי על אופיו של בית הכנסת, שנוסחו לא ירחיק איש אך יספק את המעוניין בו.

ח. **רב**: ראוי שיהיה לקהילה רב שיענה על שאלות הלכתיות העולות בעת השגת המימון, כגון בעניין ריבית, בדיקת ס"ת, וכיו"ב. אין חובה להחליט שהוא יהיה רב בית הכנסת בעתיד, ¹⁷ אך יש להבהיר שהוא הסמכות ההלכתית בשאלות הנזכרות ותשובותיו בכתב תחייבנה.

ט. **ספר תורה**: יש להקדיש זמן גם לחיפוש אחר ספר תורה המצוי אולי באיזה בית כנסת, בארץ או בחו"ל, ואינו בשימוש. יש קהילות המסכימות להעניק ספר תורה תמורת הכרת טובה סמלית.

י. **עצות**: יש לשקול בזהירות עצות ותיאורים של חברים אודות דרכי מימון של בתי כנסת אחרים. פעמים רבות התיאור המובא אינו שלם, ומה שמתאים או קיים במקום אחד אינו בהכרח מתאים במקום שני.

לכללים אלה ראוי יורשה לנו להוסיף עוד כלל: על המורים וההורים לחנך את הילדים מגיל צעיר שהאדם הדתי נתבע להקדיש מכספו למצוות שונות, אלה המזדמנות לו מדי שנה, ואלה המזדמנות פעם או פעמיים בחייו, ובניית בית כנסת היא חובה דתית מרכזית בימינו, ¹⁸ שכן הוא מהווה מרכז דתי שסביבו מתנהלים חיי תורה, עבודה וגמילות חסדים. המחנך (והמתרים) יכול להסתייע בדברי ר' אליעזר פאפו: ¹⁹

כתיב (תה' צ"ו, ח) הבו לה' כבוד שמו שאו מנחה ובאו לחצרותיו, וכן כתיב בספר משלי (ג, ט) כבד את ה' מהונך ומראשית כל תבואתך. למדנו שגם זה מכלל כבוד ה' ליתן מנחה לה' ממה שחננו. והנה בזמן שבית המקדש קיים היינו יכולים לקיים מקרא כדכתיב שאו מנחה ובאו לחצרותיו, ועתה בגלותנו נשאר לנו מקדש מעט, הוא בית הכנסת ובית המדרש, וכל אשר יקדיש איש לצורך בית הכנסת ובית המדרש ולפאר את בית אלקינו יערב לה' מנחתו.

ד"ר אהרן ארנד
המחלקה לתלמוד

¹⁶ ראה למשל עדותו של י' חבארה, **בתלאות ציון וירושלים**, ירושלים תש"ל, עמ' 177 - 181, 184. על רב קהילה ראה לאחרונה ר"ר ברכיהו, **טל לברכה**, א, ירושלים תש"ס, סי' טז; ר"ד הנשקה, "מת שאין לו מנחמים" - לדמותו של מו"ר הרב ר' בנימין זאב בנדיקט, זכרו לברכה", **צהר**, יג (תשס"ג), עמ' 7 - 14;

ר"י שרלו, "שעה של תמורה עמוקה", **ארץ אחרת**, 13 (תשס"ג), עמ' 31 - 32. ¹⁸ על חובת הבנייה ראה י' בלידשטיין, **התפילה במשנתו ההלכתית של הרמב"ם**, ירושלים תשנ"ד, עמ' 193 - 195.

¹⁹ ר"א פאפו, מאמר הכבוד, בתוך **יעלזו חסידים**, ירושלים תשמ"ט, עמ' שסו.